

Mezei szil

www.azevfaja.hu

Selmechányán az Erdészeti Tanintézetben 1809-ben megindított erdészeti felsőoktatás első tanára Heinrich David Wilckens volt. Előadásai alapján 1815-ben Nedeczky Ferenc akkori hallgató német nyelven, Erdészettan címen, ötkötetes kéziratot állított össze, amelyet 1973-ban Zakar János lefordított. E mű második kötete Az erdészeti növények ismerete címet viseli, benne 48 fás szárú növényfaj ismertetését találjuk, köztük a mezei szilét és annak egyik formáját is. A következő írás jól példázza, hogy kétszáz évvel ezelőtt mennyi ismeret gyűlt össze a fás szárú növényekről, s mit kellett akkor elszámítani egy hallgatónak. Az ismertetés szakmai korrekción nem esett át, benne terminológiai hibák is megmaradtak.

Mezei szil (*Ulmus campestris*)

Hosszúkéven kerek, csupasz, sima szélű szárnyas termése van, a szárnyak felül közepesen becsipettek. Levelei váltakozó állásúak, részaránytalanságúak, tojásdadok, kihegyesedők, széleiken kétszeresen fűrészeltek. A mezei szil magas, egyenes, vastag törzsű lombhullató fa, ritkásan álló, szétterjedő, majdnem legyezőszerűen álló, villásan elágazó ágakkal és gallyakkal. Koronája ritkás lombosodó, ezért az alatta levő növényzetet csak akkor nyomja el, ha nagy tömegben, zárt állásban nő.

Az alacsony fekvésű sík vidékek és az alacsonyabb hegyek fája. Főleg az agyag- vagy vályogtalajt szereti, a száraz homok- és láptalajon nem él meg. Legjobban díszlik – mint mondtuk – az alacsony fekvésű sík vidékeken és az alacsonyabb hegyekben. Szereti a nyílt állást és a mély, nyirkos, vagy homokos, vagy köves telelőhelyeket. Ilyen termőhelyen 70-80 év alatt eléri a 80-100 láb magasságot és a 2-3 láb mellmagassági átmérőt. Ezután még 100-150 éves koráig vastagságban növekszik, de százéves kora után rendszerint gesztkorhadás támadja meg és legfeljebb 200 évet él meg. Megfelelő mély talajban gyakran

6-8 láb mélyre hatolnak főgyökerei, míg mellékgyökérrendszere a felszínen erősen szétterjedő, 6-10 láb körzetben is elágazó. Sekély, 2-3 lábnál nem mélyebb talajokban azonban azzal helyettesíti a főgyökér mélyre hatolását, hogy sekélyen szétterjedő mellékgyökereivel 16-20 láb távolságra is elér. Törzse 20-30 láb magas, koronája ritkás, szétterjedő, legyezőszerűen álló, villásan elágazó ágai fönt majdnem vízszintesen terjednek szét. Lombkoronája ritkás.

Kérge, a felső rétegek lehámlása miatt meglehetősen sima, különösen fiatal korában. A fiatal ágakon világosszürke és szőrös, a vastagabb ágakon és a törzseken olajzöld, barnássárga pontokkal és néha vöröses foltokkal. Kérge idős korban barnásszürke lesz és felrepedezik, világos, majdnem kézszerű csíkokkal. A kéreg belső oldalát szívos hancs fedi.

Áprilisban elvirágzás után lombosodik ki. Levelei váltakozó állásúak, a levélnyél rövid, érdesen szőrös. A levéllemez nagy, tojásdad alakú, hegyén kicsúcsosodó, szélein kétszeresen fűrészelt, részaránytalanságú. Oldalt nem ritkán két karéjszerű fogat látunk. A levéllemez felső oldala sötétzöld és érdes, alsó fele világosabb és kevésbé érdes. Főerezete erős és a párhuzamosan futó oldalerek is erősen kiemelkednek. Az erek a levéllemez felületén bemélyedéseket és ráncokat képeznek, melyek sarkaikban fehéren gyapjasak. A mezei szil levelei októberben elhervadnak, elszáradnak, összesodródhatnak, majd lehullanak.

A mezei szil teljesen himnős virágú fa. Korán, március végén, április elején, lombfakadás előtt virágzik. A pirosas színű himnős virágok az ágak végén jelennek meg. Rendkívül gyéren ülnek, csomósan egymás mellett. A magház felső állású. A virágok megtermékenyülés után zöldessárga, hosszúkéven kerekded, csupasz, szélein sima, felül becsipett, szárnyas termést hoznak. A szárnyak mintegy egymáson nyugszanak és ereztettek.

A termés, a hártyszerű magház közepén, egyetlen rekeszt tartalmaz, amiben egyetlen kicsiny, tojásdad, fent kihegyesedő, lapos mag található. Május végén, június elején a termésszárnyak sárgásszürke színűek lesznek, ereztetük feltűnő, a bennük levő mag pedig megbarnul és kemény héjú lesz. Éréskor a

szárnyak megpuhulnak, a magvak szárazak lesznek és a termést a legelső szél lefújja a fáról. A magvak szárnyaik segítségével az anyafától 200 láb távolságra is elrepülnek. Ezek, ha megfelelő, nem teljesen száraz talajra hullanak, két-három hét múlva, tehát még azon év júliusában kicsíráznak.

Az újulat pirosas csíra formájában jelenik meg, két kicsiny, tojásdad sziklelevéllel, melyek között nemsokára előtűnnek a hosszúkéven tojásdad, erősen fogazott első lomblevelek. Ha a telelőhely talaj eléggé nyirkos, akkor az újulat még abban az évben meglehetősen magasságot ér el, néha 6-10 hüvelyk hosszúságot. A fiatal növények a következő években is gyorsan nőnek és 30. életévükben maguk is termőre válnak, és csíráképes magot hoznak. Megjegyezzük azonban, hogy a mezei szil magjai közt, mint általában a szilféléknél, sok a léha, terméketlen.

A fiatal csemetéket 2-8. életévük közt sikerrel lehet átültetni. A szilfa, még idős korban is, ha törzsét a föld közelében levágják, tuskó- és gyökérsarjakat hoz, melyek gyorsan nőnek, és amelyek 20 év múlva jó rúdfat szolgáltatnak. Ha koronáját vágjuk le, dúsan hajt ágakat, amelyeket 8-10 év múlva ismét le lehet nyesni. A mezei szil általában sok gyökérsarjat hajt, sőt elültetett gyökérdarabokkal is szaporítható.

Fája fiatal korában sárgásfehér, idősebb korban vörösszürke, sötét csíkokkal. Gyökerei közelében sokszor igen szép rajzolatú. Fája nehéz, kemény, szilárd, szívós, ruganyos, igen nehezen hasad. A vastag törzsek hosszú, finom rostokból állnak. Fája a szárazság és nedvesség váltakozását jobban bírja, mint bármelyik más fa, és különösen állandóan víz alatt használva, rendkívüli tartósságával tűnik ki.

A szilfa rendszerint gesztkorhadásban pusztul el, amikor törzse az egyik oldalon végigreped. A gesztkorhadás nem ritkán fiatal korban is megtámadja, és végez vele. Ritkásan növekvő ágait a szél gyakran letöri, és aztán a törés helyén üszkösödés keletkezik. A szilfa csemetéket és a fiatal fákat a szarvas nagyon károsítja, mert lombját minden másnál jobban szereti és fiatal hajtásait is szívesen lerágja. Ez az oka annak, miért olyan ritka a szilfa az erdőállományokban.

A rovarok közül különösen a szilfa-levéltetű (*Apis ulmi*) és a szilfalevélszívó (*Chermes ulmi*) tesznek kárt benne, melyek, főként júniusban nagy hólyagokat okoznak a leveleken. A levelek utána összezsugorodnak és a szilfa növekedése leáll.

A szilfa egyébként igen hasznos fa, mindarra a célra felhasználható, amire a tölgy fája alkalmas. Víz alatti építéshez kiválóan alkalmas, de száraz helyen beépítve is nagyon tartós. A hajóépítő ácsok a tölgyfával egyenlő értékűnek tartják, sőt annak elébe helyezik. Az építészetben – tapasztalás szerint – mellfának és szügyfának jobban beválik, mint a tölgyfa, mivel a szilfa nagyobb szilárdsággal, szívósággal és rugalmassággal rendelkezik. A kocsigyártók is nagyon szívesen dolgoznak belőle, a kádárok pedig jobb abroncsokat tudnak belőle készíteni, mint bármilyen más fából. Szép rajzolata miatt, és mert a szű is nehezebben támadja meg, a nagyon szép munkákhoz az asztalosok szívesen használják fel a szilfát, aminek különösen pácolással, egészen újszerű külsőt lehet adni. A csőcsinálók mindenféle cső készítésére használják, amelyek nedves talajban is igen tartósnak bizonyulnak. Nem kevésbé szívesen használja fáját a puskaagykészítő, amikor is a diófát helyettesíti vele. Azonkívül a mezei szil fái

jából készülnek a legjobb ágyútalpak, harangtengelyek, prések és erjesztőkádák.

A szilfa ezenkívül egyike a legjobb épületfáknak, sokkal jobb, mint a tölgyfa, szénét pedig a kovácsok a tölgyfából égetett szénnél jobban becsülik. Hamujából bőségesen lehet hamulúgot főzni. A tímároknak a 20-30 éves fák kérge kitűnő cserzőanyagot szolgáltat, éppen olyan jól, mint a tölgyfa, a festők pedig különböző színek előállítására használják.

A fiatal kéreg belső részén jó minőségű hancs található. A levelek, amelyek a kéreghez hasonlóan, nyálkát tartalmaznak, nyersen és szárítva egyaránt jó tápláló takarmányt szolgáltatnak szarvasmarhák és birkák részére. A még zöld, éretlen szárnyas termésből,

olajjal és ecettel elkészítve, ízletes salátát nyerünk.

Parás szil (*Ulmus suberosa*)

Termése tojásdad, sima szárnyas termés. Felső vége mélyen becsípett, ívesen szétálló vállakkal. Levelei váltakozó állásúak, elliptikusan kihegyezettek, szélük kétszeresen fűrészelt, részaránytalan. A levéllemez felső oldala durván szőrös, alsó oldala az erek mentén finoman bolyhos. Levelei merevek. Kérge parás lemezekben felrepedező, rücskös.

A parás szil nyáron zöld, lombhullató fa, de néha csak cserjévé fejlődik. Az alatta levő növényzetet nem nyomja el. Zárt állásban magas fává nő, ritkás ágakkal és gallyakkal, melyek többnyire csomósan egymás mellett nőnek és igen robusztusak. Nem olyan gyakori fa, mint a mezei szil, de termőhelyi igényei ugyanazok. Rossz talajon csak bokorrá nő, egészen silány talajon pedig alig két láb magas lesz, alacsonyan szétterülő ágakkal. Viszony mély, nyirkos, telelvényes talajon fává nő és 100 év alatt 80-100 láb magasságot és 2-3 láb mellmagassági átmérőt ér el.

Törzse zárt állásban ritkás koronát növeszt, sűrűn egymásba nővő ágakkal. Szabad állásban azonban törzséből sűrűn egymás mellett nőnek ki az ágak.

Kérge fiatal korában, a fiatal hajtásokon és ágakon barna, ritkásan szőrös. Idősebb ágai sárgásszürkék, világosabb színű csíkokkal. A két-három éves ágak kérge parásan szárnyas, az idősebbeké sima vagy felrepedezett. Törzsén barnás vagy feketésszürke bemélyedések láthatók, a kéreg azonban mindig vastag és szivacsos állományú.

Áprilisban, elvirágzás után lombosodik, rövidnyelű levelei váltakozó állásúak. A rövid levélnyelvek úgy ülnek benn a parás kéregben, hogy sokszor nem is látszanak. Levelei kicsinyek, elliptikusak, kihegyezettek, kétszeresen fűrészeltek, részaránytalank. Felső felületük sötétzöld, ráncos és érdes, alsó felületük halványzöld, kiemelkedő, világos színű főérrel és majdnem párhuzamosan futó oldalerekkel, amelyek a levél felületén finom bemélyedéseket és ráncokat képeznek. A levelek fehéren molyhosak, a levélhóncsok csomósan szőrösek, a levéllemez vastag, bőrnemű, merev.

Ősszel, október végén, november elején a levelek elfonnyadnak és lehullanak.

A parás szil teljes hímnős fa. Valamivel korábban virágzik, mint a mezei szil, de mindig lombfakadás előtt, március végén, április elején. A pirosas színű, hímnős virágok rendkívül rövid nyélen, fürtös csomókban ülnek az ágak oldalán. Magházuk felső állású. Megtermékenyülésük után nagy, zöld, ellipszis alakú, lapos, szárnyas termést hoznak. A szárnyak felül mélyen kicsípettek.

A termések május végére zöld színűket elvesztik, szalmaszárrá változnak. A szárnyak megpuhulnak, a magvak megérnek. Ezután az első szél lesodorja őket a fáról. Az újulát és a tuskósarjak sokszor nagy, négy hüvelyk hosszú és félannyi széles leveleket hoznak. A levelek alsó felén, az erek tövében, fehér bolyhosak.

A parás szil fája pirosas-barnás fol-
tos, szép vékony erezettel átszöve. Szi-
lárd, nagyon szívós, nehezen hasadó fa.
Rostjai finomak és fája nem vetemedik.
Fája az összes szilfafélék közül, ha nem
is a legjobb, de egyike a legjobboknak.
A kocsigyártók a tartós Wienerschäs-
sen-hez majdnem mindig ezt választják.
Az asztalosok és esztergályosok a legfi-
nomabb munkákhoz használják. Nagy
rezonáló képessége miatt pedig a hang-
szerkészítők használják gitárokhoz, he-
gedűkhöz. Hancsa nagyon szívós és
jobb, mint a mezei szilé. Többi tulaj-
donságai egyeznek a mezei szilével.

Közreadja: **Dr. Bartha Dénes**